

Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Araştırmaları Açısından Öneme Yönelik Bazı Değerlendirmeler

Some Assessments on the Importance of Using Ottoman Tereke/Inheritance Registers In Terms of Art History Research

Özlem Oral Patacı*

Özet:

Tüm bilim dallarında olduğu gibi, günümüz Sanat Tarihi araştırmalarında da, Osmanlı çağına ait arşiv belgelerinin söz konusu çağın sosyal ve kültürel tarihine yönelik araştırmalarda kullanılması giderek önem kazanmaktadır. Bu arşiv belgelerinden bir grubu oluşturan ve *Kadı sicilleri/Şer'îye sicilleri* olarak bilinen mahkeme defterlerinde ya da, kassam defterlerinde yer alan *tereke* kayıtları, vefat eden bir kimseden geriye kalan taşınır ve taşınmaz tüm varlıkların, neredeyse en küçük eşyaya kadar kaydedildiği belgelerdir. Bu kayıtlarda, kişinin yaşamış olduğu şehir, mahalle, sokak, mesleği, ölüm nedeni, mirasçıları gibi konularda genel bir bilgi verilmesi ardından, evinde/evlerinde, dükkânında/dükkânlarında veya yolcu ise yolculuk sırasında yanında bulundurduğu eşyalar, uzman kişilerce piyasa değerleri belirlenerek fiyatlandırılmakta, nihayetinde ise, kişinin mevcut serveti hesaplanarak gerekli yerlere ödemeler gerçekleştirilmekteydi. Bu çerçevede, tereke belgeleri Osmanlı dönemi miras hukuku, gündelik yaşamı, servetin dağılımı, servet-statü ilişkisi, maddi kültür, tüketim alışkanlıkları, toplumsal sınıflar, aile yapısı, demografik yapı gibi çok geniş bir yelpazede çıkarımlara imkân verebilen bilgiler barındırmaktadır. Diğer taraftan, söz konusu kayıtlarda geçen ve giyim kuşam eşyalarından kumaşlara, el dokuması ürünlerden ziynet eşyalarına, günlük kullanım eşyalarından dekoratif eşyalara ilişkin bilgilerin yanında, konut tiplerinden mahalle, sokak ya da yapı isimlerine uzanan çok sayıda bilgiler, Türk/Türkiye Sanatı araştırmalarına ışık tutabilecek veriler olarak kıymetlidirler.

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ozlemoral@ardahan.edu.tr

Bu makalede, Osmanlı tereke kayıtlarının barındırdığı maddi kültür verilerinin Türk/Türkiye Sanatı araştırmalarına ne yönde katkı sağlayabileceği üzerinde durularak, bu veriler ışığında yapılacak araştırmaların, Osmanlı dönemi sosyal ve kültür tarihine yönelik çalışmalar dizisine sanat tarihi/sanat tarihçi bakış açısıyla katkı sunabileceğine dikkati çekmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Maddi Kültür, Osmanlı Arşivi, Tereke Kayıtları, Kassam Defterleri.

Abstract:

Ottoman archive records has been increasingly come into prominence in Art History discipline at the present-day, as well as in the whole fields of research concerned social and cultural history of Ottoman period. *Tereke Registry/Inheritance Records* which are one group of the Ottoman archive documents in the court records known as *Kadı Records/Sharia Records*, or which are in *Kassam Records*, were documents recorded down to the smallest details of the all remaining belongings and/or real estates of the decedent. In these archive documents after giving particular information about city and quarter and street which decedent had lived, and about profession and cause of death and inheritors of the decedent, all goods which were in his/her home(s) and in shop(s) were set the price by experts according to value of the day, and eventually it was paying for decedent's debts by calculating all possessions. In this context, Ottoman inheritance records are including informations which allow for the wide range of assessments, as about law succession and daily life and distributions of the wealth, and correlations between wealth and position, and material culture, and consumption practises, and social layers, and family structure, and demographic structure, of the Ottoman period. The informations about clothings and fabrics and hand-woven products and jeweleries and daily-use goods and decoratives items, and great number of information about housing types of the that time, and the names of the quarters and the streets in the aforementioned records are valuable datas which will able to shed light of Turkish/Turkey Art researches, as well.

In this article it is standed on that in what direction material-culture datas, which were provided with Ottoman Inheritance Registers, will able to use into researches of Turkish/Turkey Art, and it is aimed to call attention to that art history researches, which will conduct under the light of these material-culture datas, would able to contribute to series of studies, which were concerned social and cultural history of Ottoman Period, with the art history/art historian's point of view as well.

Key Words: Art History, Material Culture, Ottoman Archive, Tereke/Inheritance Registers, Kassam Records.

Osmanlı'da Tereke Kavramı

Arapça kökenli olan *tereke* veya *terike* sözcüğü, “bırakma, vazgeçme” anlamlarına gelen “terk” fiilinden türetilmiştir; ve sözlük anlamıyla “vefat eden kişinin bıraktığı şey” demektir.¹ Osmanlı dönemi belgelerindeki tereke kavramı, “vefat eden kişiden geriye kalan tüm menkul (taşınabilir) ve gayrimenkul (taşınmaz) malları” ifade etmekteydi; ve bağ, bahçe, değirmen, çiftlik, arsa, dükkân, yalı, para, hayvanlar, ticari mallar, köleler, cariyeler, her türlü ev ve giyim eşyası, alacak, vasiyet, hibe/bağış gibi tasarrufların tümü tereke kapsamına girmektedir.² Arapça kökenli *metrukât* ve *muhallefat* sözcükleri de tereke kavramı ile aynı anlamda kullanılabilir.³ Bu çerçevede, Osmanlı tereke kayıtları, *Tereke Defteri*, *Kassam Defteri*, *Metrukât Defteri*, *Muhallefat Defteri*⁴ veya *Miras Kayıtları* şeklinde de adlandırılmaktadır.⁵ Osmanlı'da terekeler, Edirne, İstanbul, Bursa gibi büyük kadılıklar için ayrı defterler halinde düzenleniyordu. Diğer kadılıklarda ise, hukuki belge olma özelliklerinden dolayı terekeler,

¹ Bkn. Ferit Devellioğlu, “Tereke”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (1962), s. 1302, 1304; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (2004), s. 399.

² Bkn. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tablil)*, OSAV, İstanbul, 1995, s. 11.

³ Çoğul bir sözcük olan *metrukât*, “terk edilmiş, bırakılmış, kullanılmaktan vazgeçilmiş; battal” anlamlarına gelen “*metrûk*, *metrûke*” kökünden türetilmiştir; ve “bırakılan şeyler, miraslar” demektir. Çoğul bir sözcük olan *muhallefat* sözcüğü ise “geride kalan, ölenin bıraktığı mal” anlamlarına gelen “*muhallef*” kökünden gelmektedir; ve ölen bir kimsenin bıraktığı şeyler demektir. Bkn. Devellioğlu, “*Metrukât*”, s. 756, 797.

⁴ *Muhallefat* kayıtları, sıradan tereke defterlerinde rastlanılanlarla (neredeyse) paralel bir şekilde tanzim edilir ve hattâ çoğu zaman aynı ifadelerle tutulurdu. Dikkat edilmesi gereken fark, bu listelerin sabit bir hukuk kuralına göre yerel bir kadı veya kassam tarafından değil de, merkezi idarenin tek taraflı emriyle (müsadere yoluyla) kaleme alınmış olmasından ibarettir. Mal ve mülkleri bu tür bir incelemeye tâbi tutulan insanların çoğu hayatta değildir çünkü çoğu müsadere, hiç değişmez bir kural olmamakla birlikte, bir görevlinin idam edilmesi veya başka bir şekilde ölmesi üzerine emredilirdi. Diğer taraftan, müsadere için sıkça öne sürülen gerekçenin ilgili kişinin devlete borçlanması olduğu için, Osmanlı eliti mensuplarının çoğu müsadereye tâbi tutulabilir bir durumda bulunmuş olmalıdır. Christoph K. Neumann, “Birey Olmanın Almeti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8, (Bahar 2009), s. 13.

⁵ Bkn. Ömer Lütfü Barkan, “Edirne Askeri Kassam’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III, 5-6, (1966), s. 1; S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 8-11-26; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şebri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988, s. 8; İlker Er, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo Kültürel Açısından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/21, (Haziran, 2009), s. 369.

Şer'iyye Sicili/Kadı Sicili⁶ adı verilen defterlere belirli bir kural dahilinde kaydedilmekteydi.⁷

Tereke kayıtları belirli bir biçimsel formatta düzenlenmişlerdir. **(Resim.1-2)** Söz konusu kayıtlar genel olarak dört bölümden oluşmaktadır: Vefat eden kişi hakkında bilgi ve kayıt tarihinin yer aldığı giriş (I. Bölüm), mirasa konu malların dökümünden oluşan liste (II. Bölüm), borç, masraf vb. gider kalemlerinin yer aldığı III. Bölüm ve varislere/alacaklılara ve/veya Maliye Hazinesi'ne (*Bevt-ül Mal*) kalan miktarın hesaplandığı IV. bölüm.

Buna göre, bir tereke kaydında birinci bölüm olan, vefat eden kişiyi tanıttıcı giriş paragrafında; vefat edenin ismi, babasının ismi, varsa ünvanı, vefat/ikâmet ettiği şehir/köy/mahalle/sokak, mensubu olduğu millet, yaptığı iş; vefat nedeni, nerede vefat ettiği, varislerinin kimler olduğu gibi bilgilere yer verilmektedir.⁸

⁶ Şer'iyye Sicili/Kadı Sicili, Osmanlı tarihine ışık tutan kaynaklar arasında birinci derecede öneme sahip arşiv belgeleridir. Kadı sorumluluğunda oluşturulmuş bu defterler, devlet merkezile yapılan resmi yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini içeren arzuhalleri; ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahalde görülüp karara bağlanmış ilâmları (mahkeme kararları) içermektedir. Bu kapsamıyla şer'iyye sicilleri; Osmanlı dönemi hukuk tarihi, iktisat tarihi, idari teşkilatı, sosyal hayat, askeri yapı konularında birincil derecede veriler sağlamaktadır. Şer'iyye sicilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkn. Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989. Osmanlı şer'iyye sicilleri kabaca 15. yüzyıl ile 20. yüzyıl aralığına tarihlenmektedirler.

⁷ Bkn. Ö. L. Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", s. 1; H. Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa*, s. 8; İ. Er, "Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)", s. 369.

⁸ Bu bilgilerin, Geç Osmanlı dönemine ait tereke kayıtlarında detaylandırıldığı görülmektedir. İ. Er, "Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)", s. 369. Örnek terekeler için ve karşılaştırmak için bkn. H. Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa*; Ö. L. Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)". Tereke kayıtlarındaki şematik düzenle ilgili bkn. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 75, 76, 85; Nuri Köstüklü, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)", *Osmanlı'nın 700. Yılında Muğla Sempozyumu*, Muğla Üniversitesi (6-7 Mayıs 1999), s. 873-874. Tereke diplomatikindeki dönemseller değişimler üzerinde duran F. Bozkurt da, vasilerin tereke defterlerinde giriş bölümüne düzenli şekilde kaydedilmesine, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ilk on beş yılı arasında başladığı tespitini yapmıştır. Bkn. Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)", (doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 42. Yazarın diğer tespitleri için bkn. Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)", s. 39-43, 51-64.

Tereke kaydının düzenlenme tarihi, yazı ile veya rakam ile metnin hemen sonuna eklenmektedir.⁹

Giriş bölümünün hemen ardından, II. Bölüm’de, vefat eden kişiden geriye kalan taşınır taşınmaz her türlü eşya ve tasarruflar, satırlar halinde, tek tek veya bazen yakınındaki eşyalarla birlikte grup halinde listelenmektedir. Her bir eşya ve tasarrufun hemen altında, o günkü kıymetini belirten fiyatı, dönemin para birimi cinsinden yazılarak¹⁰, yine her bir eşyanın sayısı, hemen sol üst köşesinde Osmanlıca “aded” ibaresiyle altı çizili olarak belirtilmektedir. Eşya ve tasarrufların sıralanmasında genel bir kural bulunmamakla beraber, varsa kitaplar, özellikle Kur’an-ı Kerim (*Mushaf-ı Şerif*) ve/veya taşınmaz mülkler önce yazılabilmektedir. Ardından diğer eşyalar kıymetleri belirtilerek sıralanmaktadır. Oluşturulan listenin hemen altına, her terekede rastlanılan kalıp bir ifade olarak, toplam tutarı ifade eden *Cem’an Yekûn* yazılıp uzun bir çizgi çekilmekte; eşya ve tasarrufların toplam değeri bu çizginin altına rakamla yazılmaktadır.¹¹ Kimi kayıtlarda bu tutar için *Yekûn’ül-Tereke* ifadesi de kullanılmıştır.¹²

Vefat eden kişiden kalan tüm eşya ve tasarrufların bu şekilde listelenmesinin ardından vergiler ve masrafların yazıldığı III. Bölüm gelmektedir. İslâm hukukuna göre, vefat eden ya da yeri bilinmediğinden dolayı vefat ettiğine karar verilen bir kişinin terekesinden sırasıyla şu dört hak yerine getirilirdi. Bunlar; kefen ve defin masrafları (*tehz-i tekfin*)¹³, borçlarının ödenmesi (*kaza-i diyun*), vasiyetlerin yerine getirilmesi ve son olarak kalan terekenin mirasçılar arasında paylaşılmasıydı.¹⁴ Bu bölümde bu hakların ilk

⁹ Bazı terekelerin hesaplanmasının ve paylaşımının, tereke sahibinin vefatından çok sonra yapıldığı örneklerle de rastlanmaktadır. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 76, dpnt: 1.

¹⁰ Tereke kayıtlarında fiyatlar o günün piyasa değeri üzerinden verildiği için herhangi bir malın gerçeğe en uygun fiyatı öğrenilmekte, yıllara ve bölgelere göre fiyat hareketleri gözlenebilmektedir. Nurhan Mıstanoğlu, “1855-1857 Yılları Arasında Isparta’da Fiyatlar ve Mal Varlığı Durumu (187 Numaralı Isparta Şer’iyye Sicili’ne Göre)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, (Aralık 2008), s. 25, 27.

¹¹ Bkn. Ö. L. Barkan, “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, s. 2; S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 76.

¹² Örnekler için bkn. *Antalya Şer’iyye Sicilleri*, (Ankara Milli Kütüphane), Mikrofilm no: 4338, 4328.

¹³ Kadınlar, zengin dahi olsalar tehz-i tekfin masrafları kocalarına aitti. Fakir olan kişilerin ise tehz-i tekfin masrafı Beyt-ül Mal görevlisine aitti. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 96.

¹⁴ Techiz-i Tekfin masrafından sonra terekeden, vefat eden kişinin borçları ödenirdi. Zekât, hac, adak, kefarete gibi borçları ilahi hukuka (*hukuk-u ilahî*) dair olduğu için düşerdi. Tereke borca yetmediği durumlarda, eğer alacaklı tek bir kişi ise tereke tümüyle o kişiye verilir; birden fazla ise tereke satışı yapılarak borçlulara *gurema tariki* adıyla nisbi bir dağılım yapılırdı. Terekenin yetmediği borç ise düşerdi. Terekenin borca yetmediği böylesi durumlarda mirasçılar da hak iddia edemezlerdi. Diğer taraftan, miri arazi, vakıf araziler ve kiraya verilmiş (*icareteynli*) vakıflarda farklı hükümler uygulandığından, bunlar

üçünün yerine getiriliyor olduğu görülmektedir. Buna göre; vefat eden kişinin borcu varsa, ne kadar olduğu ve kime olduğu tek tek yazılmış; terekenin paylaşılmasından doğan masraflar ve vergiler ve 1/3'i geçmeyen vasiyetler burada yazılmıştır. Vefat eden kişinin dul kalan eşine ödenecek olan *mehir*¹⁵ borcu ve tereke uzak yerden gelmişse nakliye masrafları yine burada belirtilmektedir. Tüm bu giderler “*Minhül İbracat*” yazılı uzun bir çizgi çekilerek, altında sıralanmıştır.

IV. Bölüm’de ise tüm bu giderler toplamı, *Yekûn’ül İbracat* veya *Cem’an Yekûn’ül İbracat* ibaresiyle yine uzun bir çizgi çekilerek yazılmıştır.¹⁶ Bu bölümde *Cem’an Yekûn’dan Yekûn’ül İbracat* düşülerek, *Sabbül Baki/Sıbbül Baki* olarak ifade edilen net bakiye elde edilmektedir. Bu tutar, varisler arasında paylaşılacaktır, eğer hiç varis yok ise Beyt-ül Mal’a devredilmektedir.¹⁷

Osmanlı devrinde, “varislerin veya mirasla ilgili alacağı olan diğer kişilerin mahkemeye müracaatları dışında” ve “belirli kimi şartlar oluşmaksızın”¹⁸ kadılık ve kassam kimsenin terekesine el koyamazdı. Nitekim miras paylaşımının kadılık tarafından yapılmasını gerektiren koşullar dışında, terekeye el konulup hesaplama ve paylaşım yapılması, vergi alınması Osmanlı kanunnamelerinde (*kanunname-i sultanî*) ve çeşitli tarihlere ait ferman ve adaletnâmelerde açıkça yasaklanmıştır.¹⁹ Buna karşın kimi tarihi kayıtlardan, zaman zaman usûlsüzlüklerin ve yolsuzlukların gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²⁰

terekeden sayılmayıp borçlar bu gibi mallarla ödenemezdi. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 95, 96.

¹⁵ Arapça *mehir* veya *mehr* sözcüğü, İslâm Hukuku’na göre, kocaların eşlerine nikâh akdi olarak ödemekle yükümlü oldukları parayı ifade eden bir terimdir. Eğer vefat eden kadın ise, terekesi içinde mehir alacak olarak kaydedilmekte; vefat eden erkek ise terekeden eşe ödenmesi gereken bir borç olarak harcama kalemlerinde yer almaktadır. F. Devellioğlu, s. 720; S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 76, 77, 220.

¹⁶ S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 76. Örnek terekeler için bkn. *Antalya Şer’iyye Sicilleri*, Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm no: 4338.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkn. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 96-101.

¹⁸ Bu özel şartlarla ilgili bkn. Ö. L. Barkan, “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, s. 2; H. Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa*, s. 10, 11; S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 72, 88, 90, 95.

¹⁹ H. Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa*, s. 10.

²⁰ Miras paylaşımına haksız müdahale ve paylaşım esnasında gerçekleşen bir takım yolsuzluklar oluyordu. *Resm-i kismet* vergisini (miras paylaşım vergisi) fazla almak için miras mallarının fiyatlarının yüksek tutulduğu, beğenilen eşyanın alındığı, “*daha önceki kadıların paylaştığı mirası adil olmamış ve bazı eşyalar gizlenmiş*” denilerek, muhallefatin ikişer üçer defa paylaştırıldığı, kimi zaman *resm-i kismet* adına alınan miktarın neredeyse mirasın yarısını alıp götürdüğü durumlara rastlanmıştır. Diğer taraftan, varislerin terekelerdeki malları saklayıp görevliyi aldattıkları da oluyordu. Bkn. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 77-84, dpnt: 5, 81 ve dpnt: 1. Kadıların tereke yekûnlarının toplanması, miras

Miras paylaşım işini gerçekleştiren görevli olan *Kassam*'ın²¹ yanında, mirasa konu olan malları deftere kaydedecek bir görevli *Kâtip* ve konuyla ilgili tecrübeli kişilerden oluşan *ehl-i hibre*²² bulunuyordu. Kassam huzurunda, terekeyi oluşturan mallar, çeşidine göre, kassam defterine yazılıyor; ehl-i hibre ve mirasçılardan da huzurunda, piyasa değerini iyi bilen *dellâl*'in²³ takdir ettikleri değerler, her eşya ve malın altına yazılıyordu. Terekeler, kassam vasıtasıyla sayıldıktan sonra düzenlenen defterin bir nüshası tereke sahiplerine bırakılıyordu. Terekenin evde satışı yasaktı. Satışı gereken terekeler ise, yine Kassamın gözetiminde, bezazistana (bedesten) götürülerek, bu gibi malların satışının yapıldığı yerde açık arttırmaya çıkarılarak değeriyle satılırdı. Müzayedeye ile satılan mallar, bedestende görevli *münadî*²⁴ vasıtasıyla satılır; münadiler de bu görevleri karşılığında terekeden belli bir oranda ücret alırlardı. Müzayedeye çıkan malların satışı hemen gerçekleşmeyebilirdi; özellikle, taşınmaz satışları uzun zaman alıyordu.²⁵

19. yüzyılın başlarından itibaren kassamlık kurumunda önemli değişiklikler görülür. Her ne kadar daha önceki dönemlerle benzerlik taşısa da, bu dönemde yapılan düzenlemeler, usûl açısından ayrıntılı prensipler belirlemiştir. 1917 yılına geldiğinde, yayımlanan bir kanunla; kazaskerlik, muhalefat ve evkaf mahkemeleri de dahil, bütün şer'î mahkemeler ile ona bağlı diğer daireler *Adliye Nezaretî*'ne devredilmiştir. 1924'te ise, şer'î mahkeme kaldırılmış; bütün görevleri *Asliye Mahkemesi*'ne verilmiştir. Kassam mahkemesinin yerine ise asliye mahkemeleri çatısı altında *Altıncı Hukuk Dairesi* oluşturulmuştur.²⁶

taksimi noktasında bilinçli hatalar yaptıklarını konu alan bir çalışma için bkn. Gülser Oğuz, "Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/1, (Winter 2014), pp. 409-426.

²¹ Kassamlık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkn. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 65-79.

²² Arapça hibre/hibret kelimesi, bir şey hakkındaki bilgi ve tecrübe anlamına gelmektedir. Yine Arapça olan ehl/ehl sözcüğü "sahip, malik, mutasarrıf olan" anlamlarına karşılık gelmektedir. Ehl-i hibre terimi "bilgi ve tecrübe sahibi" anlamını karşılamaktadır. Bkn. F. Devellioğlu, s. 436, 249.

²³ Arapça olan dellâl/tellâl sözcüğü, "delalet" kökünden gelmektedir; ve "satılacak şeyi satan, alıcı ile satıcı arasında aracı olan kimse" demektir. Bkn. F. Devellioğlu, s. 205, 206.

²⁴ "Nida eden, tellâl ve müezzin" anlamlarına gelmektedir. Bkn. F. Devellioğlu, s. 864.

²⁵ Öztürk, s. 69, 74, 75. Yeniçeri terekelerinde, diğer terekelerden farklı usûller uygulanıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkn. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, 92-94.

²⁶ 19. yüzyılda, kassamlık kurumu ile ilgili düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkn. S. Öztürk, *Askeri Kassam*, s. 69-74.

Arkeolojik Bir Araştırma Evreni Olarak Tereke Kayıtları

Türkiye’de tereke kayıtlarının sosyal tarih alanında önemine ilk işaret eden “15. Asır Türkiye İktisadi ve İhtimai Tarihi Kaynakları”, (1953-54) makalesiyle Halil İnalıc olmuştur. Ancak tereke belgelerini gerçek anlamıyla gün ışığına çıkaran “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defteri”, (1966) yayını ile Ömer Lütfü Barkan’dır. Osmanlı tereke kayıtları 1970’lerden bu yana tarih alanında başarıyla ve yaygın olarak kullanılmaktadır; ve bu kayıtlar üzerine yapılan çalışmalar özellikle 1980 yılından başlayarak günümüze kadar önemli ilerlemeler kaydetmiştir.²⁷ Tereke kayıtları, Osmanlı dönemi miras hukuku, gündelik yaşamı, servetin dağılımı, servet-statü ilişkisi, maddi kültür, tüketim alışkanlıkları, toplumsal sınıflar, aile yapısı, demografik yapı gibi çok çeşitli konularda, tarih araştırmacıları tarafından veri tabanı olarak yoğun şekilde kullanılmaya devam etmektedir.²⁸

Tereke kayıtları, kişilere ait en küçük eşyanın dahi kayıt edildiği, bu anlamda kişi özelinde gündelik hayatı veya toplumsal ölçekte dönemin sosyo-kültürel yaşamını aydınlatan adeta bir arkeolojik veri sahasıdır. Tereke kayıtlarında kaydedilen eşyaların, çoğu zaman pratik yaşamdaki yerlerinde - arkeolojik tabirle ins-situ halde- tarif edilmiş olması araştırmacı için bu belgeleri çok daha çekici hale getirmektedir. Colette Establett ve Jean Paul Pascual tereke kayıtlarına ilişkin olarak:

“Bütün Osmanlı terekelerinde, en azından Suriye eyaletinde düzenlenmiş olanlarda kadı, vefat eden kişiye ait ev(ler) ve atölye(ler)de bulunan eşyaları özenle tarif etmiştir; bu da tarihiye arkeolog rolü üstlenmesi için davetiye çıkarır. Çünkü her iki alanda da, söz konusu araştırmacı gerçek ya da mecazi kazı alanlarını inceleyerek, bir şeyler bekleyerek ve kanıt toplayarak geçmişe yaklaşılmaya uğraşır.”²⁹

²⁷ Hülya Canbakal, “Barkan’dan Bu Yana Tereke Çalışmaları”, *Vefatının 30. Yıldönümünde Ö. L. Barkan: Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, (2011), s. 1, 7. Osmanlı dönemi terekeleri hakkında kapsamlı bilgiler sağlayan erken tarihli yayınların başında, Hüseyin Özdeğer’in, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, (1988) ve Said Öztürk’ün, *Askeri Kassama Ait On yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tablil)*, (1995) yer almaktadır.

²⁸ Osmanlı dönemi tereke kayıtları üzerine yapılan çalışmaların kapsamlı bir kaynakçası için bkn. Orlin, Sabev, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşinlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, I, (2013), s. 259-272.

²⁹ Colette Establett - Jean Paul Pascual, “Şam’da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak)*, Editörler: Suraiya Faroqhi - Christoph K. Neumann, İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 209-210.

şeklindeki değerlendirmeleriyle söz konusu belgelerin bu anlamdaki niteliğine dikkati çekmişlerdir. Esasen, günümüzde arkeoloji biliminin farklı disiplinler için de bir yöntem sağladığı bilinmektedir.³⁰ Bu bağlamda tereke kayıtları gibi yazılı arşiv kaynakları, maddi kültürü oluşturan öğelerin, tanımlanmasında, anlamlandırılmasında ipuçları sağlayan bir araştırma evreni olarak, kişilerin ve toplumların gündelik yaşantılarına, barınma kültürlerine, yaşam tarzlarına, tüketim alışkanlıklarına, mimari anlayışlarına vb. yönelik değerlendirmelere imkân sağlamaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinin söz konusu çağın maddi kültürünü ortaya çıkarmaya/yorumlamaya yönelik olarak, tarafımızca *arşiv arkeolojisi* olarak tabir edilecek bu araştırma yönteminin kullanıldığı oldukça fazla sayıda sosyal tarih araştırması yapılmıştır. Suraiya Faroqhi'nin, 16. ve 17. yüzyıllar Ankara ve Kayseri kadı sicillerindeki konut satışı hüccetlerinin sağladığı bilgilere dayanarak, Osmanlı konutlarının özelliklerini inşa teknikleri, mekânsal birimleri, fiyatları, büyüklükleri, oda sayıları, kat sayıları, ev sahipliğinin yaygınlığı, toplumsal gruplara göre ev mülkiyetleri gibi çok sayıda kritere göre ve mukayeseli olarak irdelediği araştırması arşiv arkeolojisi bağlamında önemli bir örnektir.³¹ Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann'ın editörlüğünü yaptığı, tereke kayıtları da içinde olmak üzere Osmanlı arşiv belgeleri kaynaklığında Osmanlı yeme-içme ve barınma kültürünün irdelendiği *Soframız Nur Hanemiz Mamur* (2006) kitabı da, bu kapsamda örnek oluşturan pek çok dikkat çekici çalışmayı barındırmaktadır.³² Söz konusu kitapta, Colette Establett ve Jean Paul Pascual'ın kaleme aldığı bölümde, Şam Kadı Sicilleri'nde yer alan 1686-1717 yılları arasına tarihli 450 terekede tanımlanan mutfak eşyaları ışığında Şam'da 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başlarındaki mutfak kültürü hakkında tespitler ve değerlendirmeler yapılmıştır.³³ Stefanos Yerasimos'un kaleme aldığı bölümde ise, 16. yüzyıl İstanbul'daki 13 nahiyeye ait vakıf tahrir defterleri, muhasebe kayıtları, konut satış hüccetleri ve

³⁰ Bilici'nin de ifade ettiği şekliyle; “bugünün dünyasında arkeoloji, uzak geçmişin tarihini ve toplumsal süreçlerini ortaya çıkarmakla sınırlı bir bilim dalı olmakla kalmayıp, bir yönüyle de toplumların günlük hayatta kullandıkları eşya türlerinin ayrıntılarındaki boşlukları doldurarak, sadece tarihi evrim süreçlerinin değil aynı zamanda toplum ve insandaki değişim ve dönüşüm mekanizmalarının incelenmesi bağlamında farklı disiplinler için de bir yöntem sağlamaktadır.” Bkn. Ziya Kenan Bilici, “Tüketim Arkeolojisi'nin Yazılı ve Maddi Kanıtları: Osmanlı Çağında Seramik Eşyanın Akdeniz'deki Dolaşımı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Mediterra 2011-Uluslararası Katılımlı Akdeniz'de Seramik Kültürü Sempozyumu* (14-16 Kasım 2011), Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Antalya)nda sunulan bildiri, s. 1. Söz konusu bildirisinden faydalanmamı sağladığı için hocama teşekkürü borç biliyorum.

³¹ Bkn. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Çeviren: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

³² Bkn. Suraiya Faroqhi - Christoph K. Neumann, (edt.), *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

³³ Bkn. Establett – Pascual, “Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, s. 209-227.

vakfiye belgelerindeki tanımlamalardan yola çıkılarak, söz konusu dönemdeki İstanbul evlerinin yapısal ve mekânsal özellikleri ile ilgili genel ve bölgesel tipolojiler tespit edilmeye çalışılmıştır.³⁴ Kitapta, Uğur Tanyeli'ye ait bölümde ise yine Vakıf Tahrir Defterleri'nin ve İstanbul, Edirne, Bursa terekelerinin sağladığı bilgiler ışığında, 16. yüzyıl ortalarında İstanbul evlerindeki işlevsel mekânların (kenef, mutfak, hamam, kiler, fırın, kuyu) ve Osmanlı'da kullanılan ev eşyalarının (mobilya, yatak takımları, aydınlatma, sandık, perde, saat, silah giysi) lüks ve konforu yansıtan nitelikleri bağlamında tarihsel gelişim süreci, farklı dönemlerle karşılaştırmalı olarak, irdelenmektedir.³⁵ Kitapta Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılarak söz konusu çağın, ağırlıklı olarak saray mutfağı çerçevesinde olmak üzere yeme-içme kültürüne ve mekânlarına ışık tutan ve arşiv arkeolojisini örneklendirebilecek başka önemli incelemeler de yer almaktadır.³⁶ Rafet Metin'in, 18. yüzyıl Bursa şer'iyye sicillerindeki satış hüccetleri ve terekelerden yola çıkarak Bursa evlerini ve evlerde kullanılan eşyaları tespit ettiği araştırması ile Gebze'ye ait 18. yüzyıl şer'iyye sicilindeki terekelerden yola çıkarak, Gebze'de evlerde kullanılan eşyaları; giyim-kuşam, mutfak, oturma odası ve yatak odası eşyaları, sergiler, tarım aletleri, kitaplar olmak üzere çeşitli tasnifler altında ortaya koyduğu çalışması da arşiv arkeolojisine örnek teşkil eden yayınlardanır.³⁷ Colette Establett ve Jean Paul Pascual'ın, 18. yüzyıl Şam tereke kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı döneminde kullanılan tekstil grubu eşyaların tarihini ortaya koymaya çalıştıkları yayın da arşiv arkeolojisi

³⁴ Bkn. Stefanos Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (edt. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 307-332.

³⁵ Bkn. Uğur Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16-18. yüzyıl)", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (edt. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 333-349.

³⁶ Bkn. Necdet Sakaoğlu, "Eski Mutfak Kültürümüzün Kaynakları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (edt. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 55-109; Christoph, K. Neumann, "18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharat", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (edt. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 149-184; Özge Samancı, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme-İçme Alışkanlıkları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (edt. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 185-207; Nathalie Clayer, "Bir Cerrahi Menakıbnâmesine Göre 18. ve 19. Yüzyıllarda Bir İstanbul Tekkesinde Yaşam", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (edt. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 249-265.

³⁷ Bkn. Rafet Metin, "Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/1, Ankara, (Winter 2004).

bağlamında işaret edilmesi gereken önemli araştırmalardandır.³⁸ Christoph K. Neumann'ın, gayrimüslim ve Müslüman Osmanlı tebasından mevki ve servet sahibi kişilere ait muhalefat kayıtlarındaki kullanım eşyalarından yola çıkarak, söz konusu kişilerin yaşam tarzlarını irdelediği; sosyal statülerinin onların tüketim kalıplarını ne yönde şekillendirdiğini ortaya koymaya çalıştığı araştırması da bu bağlam da dikkat çekici bir örnektir.³⁹ Fatih Köse tarafından, Batılılaşma dönemi mimari örneklerinden olarak sanat tarihi araştırmaları kapsamına da giren Nur-u Osmaniye Camii ve Külliyesi'nin, inşa süreci, geçirdiği onarımlar ve tamirler yönüyle, keşif ve tamir belgeleri ışığında irdelendiği araştırma da, yine tarih araştırmaları çerçevesinde ortaya konulmuş bir arşiv arkeolojisi yöntemini içermektedir.⁴⁰

³⁸ Bkn. Colette Establett - Jean Paul Pascual, *Des tissus et des homes: Damas, vers 1700*, Institut Français du Proche-Orient, Damas, 2005.

³⁹ Bkn. C. K. Neumann, "Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", s. 7-47.

⁴⁰ Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Nur-u Osmaniye Camii İnşası, Tamirleri ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yılığ*, 5, (2012), s. 26-41. Keşif ve tamir belgelerinin esas alındığı benzer araştırmalar da mevcuttur: Bkn. Yusuf Oğuzoğlu – Z. Kenan Bilici - A. Osman Uysal, "Bazı Belgelere Göre 17. Yüzyılda Konya Alaaddin Camii'nde Yapılan Onarımlar", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları (5-10 Nisan), Ankara, (1987), s. 77-126; Yusuf Oğuzoğlu, *Bursa Çarşısı'ndaki Restorasyon Çalışmalarına Arşiv Belgelerinin Katkısı*, *Çarşının Öyküsü Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, (2010), s. 313-319; Ahmet Çaycı, "Arşiv Kayıtlarına Göre Konya Mahkeme Hamamı (Hamam-ı Cedid, Yeni Hamam)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Konya, (2004), s. 153-177; Hüseyin Muşmal - Mustafa Çetinaslan, "Birkaç Keşif Defteri Işığında Kapı Camii'nin İnşa Süreci ve Mimari Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, (Kış 2009), s. 446-480; Doğan Yavaş, "Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/13, (2007), s. 437-448; Doğan Yavaş, "Bursa Ulu Camii'nin Geçirdiği Tamirler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/7, (2009), s. 217-236; Fahri Maden, "XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 17/55, (Yaz 2010), s. 311-324; Yusuf Küçükdağ, "1251 H. 1835 Tarihli Mevlâna Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/2, (Mayıs 1996), s. 181-206; Zeki Atçeken, "Konya Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre Sahib-Ata Külliyesi'nin Osmanlılar Zamanında Tamirleri ve Caminin Bazı Bilinmeyen Yönleri", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, (1992), s. 101-109; Bayram Ürekli, "Mevlâna Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı'na Dair Bir Kayıt", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 7-8, (1992-1993), s. 187-196; Ayşe Üstün, "Osmanlı Arşivi'ndeki Cami ve Türbe Tamirleri ile İlgili Birkaç Belge", *Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu*, 1, (1999), Anlara, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu, Ankara, 2000, s. 161-169; Mazlum Deniz, *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Onarımlar*, İstanbul Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Salt tereke kayıtlarının kullanıldığı arşiv arkeolojisi çalışmaları bağlamında ise, Fekete Lajos'un "16. Yüzyıl'da Taşralı Bir Türk Efendi Evi" (1979) makalesi, dikkat çekici çalışmaların başında gelmektedir. 16. yüzyılda Budin'de yaşayan Ali Çelebi isimli bir Türk efendisine ait terekeden yola çıkılarak söz konusu kişinin, evinde sahip olduğu eşyaları, bu eşyaları nasıl bir düzen içinde kullandığı, gündelik alışkanlıklarının neler olduğu, gününü nasıl geçirdiği ile ilgili ayrıntılar tespit edilmiş; Ali Çelebi'nin bir gününü, başından sonuna, nasıl geçirdiği adeta resmedilmiştir.⁴¹ Cemal Kafadar'ın 1575 yılında Venedik'te ölen Müslüman bir tüccarın terekkesinden çıkan eşyaların gündelik yaşamdaki yerlerini tanımlayarak, ülkesinden uzakta (İtalya'da) ticaret yapmış Müslüman bir Osmanlı'nın yaşam tarzına ve gündelik hayatına ışık tuttuğu incelemesi de, benzer nitelikte bir arşiv arkeolojisi örneğidir.⁴² *Rise Of Bourgeoisie Demise Of Empire (Ottoman Westernization and Social Change)*, (1996) kitabının *Ottoman Adoption of Western Goods: Evidence from Inheritance Registers* başlıklı bölümünde Fatma Müge Göçek'in, 18. ve 19. yüzyıl müslüman Osmanlı eliti ve aynı dönemlerde ortaya çıkan Osmanlı burjuvazisinden gayrimüslimler arasında Batılı eşya kullanımının yaygınlaşması olgusunu, tereke ve muhalefat kayıtlarında geçen eşyalar üzerinden ele aldığı incelemesi de bu kapsamdaki erken tarihli örneklerdendir.⁴³ Tülay Artan'ın "18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam" (1998) kitabı da tüketim tarihçiliği çerçevesinde kassam defterlerinin irdelendiği önemli arşiv arkeolojisi araştırmalarındandır. Çalışmada, Eyüp semtine ait terekelerdeki ev dekorasyonuna ait eşyalar, mutfak eşyaları, ziynet eşyaları, kitaplar, cariyeler gibi çok çeşitli kullanım eşyaları üzerinden 18. yüzyılda Eyüp'te gelir düzeyleri, sosyal statüler, meslek grupları, zanâatler, cinsiyet dağılımı, aile yapısı gibi çok çeşitli konularda tespitler yapılmıştır.⁴⁴ Zeynel Özlü, "Terekeler Işığında Göynük'te Konutlarda Mekân Düzenlemesi"(2006) makalesinde Göynük terekelerinde rastlanan sergiler, oturma grupları, yatak takımları, aydınlatma ve ısıtma aletleri ve malzemeleri, mutfak eşyaları, temizlik malzemeleri ile silahlar, ziraat ve hayvancılıkla ilgili aletleri tespit ederek, bunları alt başlıklar altında gruplandırmış, bu eşyaların kayıtlarda ne sıklıkla geçtiği, hangi toplumsal sınıftan kişilerde görüldüğü, ortalama fiyatları gibi kriterlere bağlı kalınarak, Göynük halkının ev dekorasyonu eğilimlerinin sosyo-ekonomik niteliği ile ilgili

⁴¹ Bkn. Fekete Lajos, "16. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", Çeviren: M. Tayyib Gökbilgin, *Bellekten*, XLIII, 170, Ayrı basım, (1979), s. 457-480.

⁴² Bkn. Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 114-122.

⁴³ Bkn. Fatma Müge Göçek, *Rise Of Bourgeoisie Demise Of Empire (Ottoman Westernization and Social Change)*, Oxford University Press, Oxford- New York, 1996, s. 97-107.

⁴⁴ Tülay, Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, (Edt: Tülay Artan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları/53, (1998), s. 49-64.

genellemelere gitmiştir.⁴⁵ Fatih Bozkurt'un, Osmanlı maddi kültür mirasının barınma ve beslenmeyle ilgili unsurlarını tereke kayıtları ışığında ve Batılılaşma/Modernleşme sürecindeki değişimlerin de paralelinde tespit ettiği, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)" (2011) başlıklı doktora çalışması da, burada işaret edilmesi gereken arşiv arkeolojisi çalışmalarındandır. Çalışmada, söz konusu dönemde geleneksel Osmanlı ev şemasında, Batılılaşma/Modernleşme ile ortaya çıkan mekânsal değişimler ile mutfak kültürüne ait eşyalardaki değişim ve dönüşümler, bu dönüşümün farklı toplumsal gruplardaki yansımaları İstanbul'a ait 800 tereke örneği üzerinde, belirlenmeye çalışılmıştır.⁴⁶

Tüm bu araştırmalar, Osmanlı dönemi arşiv belgelerinin, *arşiv arkeolojisi yöntemi* tabir ettiğimiz ve Osmanlı dönemi maddi kültür dünyasını aydınlatmaya yönelik çalışmalar için zengin bir araştırma evreni niteliğine sahip olduğunu göstermektedir. Elbette bu örnekler çoğaltılabilir ancak konu makalemizin sınırlarını aşacaktır.

Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi

Osmanlı çağı arşiv belgelerinin sanat tarihi araştırmalarında kullanılmasının gerekliliği giderek önem kazanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi, Vakıflar Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi gibi merkezlerdeki tasnifi yapılmış çok sayıda belge, başta mimari olmak üzere sanata tarihini ilgilendiren konular için de kaynak niteliğindedir.⁴⁷ Çoğunluğu farklı disiplinlerden olan araştırmacıların bu belgeler kaynaklığında sanat tarihi konularını kapsayan yayınlar ortaya koyduğunu görmekteyiz.⁴⁸ Bu durum, sanat tarihi eğitiminde

⁴⁵ Zeynel, Özlü, "Terekeler Işığında Göynük'te Konutlarda Mekân Düzenlemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 163, (Temmuz-Ağustos 2006), s. 103-142.

⁴⁶ Çalışmada, Osmanlı tereke kayıtlarının biçimsel özellikleri ve diplomatîği de ayrıntılı şekilde ortaya konulmuştur. Bkn. F. Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)".

⁴⁷ Tahrir defterleri, evkaf defterleri gibi Osmanlı arşiv belgelerinin farklı disiplinler için kaynak teşkil ettiğine, önemli tarihçiler tarafından da işaret edilmektedir. Bkn. Yılmaz, Kurt, "Tapu ve Kadastro Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Önemi", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, I, (2013), s. 16-20.

Vakıflar Arşivi'nde yer alan ve Kastamonu-Küre Kazası'nı kapsayan Hurufat Defterleri'nde geçen yapı türleri ve yerlerini tespit ettiği çalışması bu kapsamda dikkat çekicidir.

⁴⁸ Sanat tarihini araştırmalarında Osmanlı arşiv kaynaklarını konu alan bir çalışma için bkn. Selman Can, "Sanat Tarihinin Yazma ve Arşiv Kaynakları", *Türkiye Araştırmaları*

Osmanlıca okuma becerisinin kazandırılması/kazanılması gerekliliğini de gözler önüne sermektedir.

Osmanlı mahkeme kayıtları olarak bilinen şer'iyeye sicilleri içinde yer alan veya ayrı defterler şeklinde tutulmuş olan tereke kayıtları da, Osmanlı dönemine ait bu zengin arşiv kaynaklarından bir grubu oluşturmaktadır. Tarihçi Prof. Yusuf Oğuzoğlu, 17. yüzyıla ait Karaman, Bursa, Konya Şer'iyeye sicilleri ile Edirne Kassam Defteri'ndeki terekelerdeki giyim-kuşam, dokuma, zinet, mutfak eşyaları ile, taşınmazlar ve kitapları ele aldığı makalesinde, Osmanlı şer'iyeye sicilleri içinde yer alan tereke kayıtlarının, içerdikleri kültürel malzemeler yönünden sanat tarihi araştırmacıları için yararlı bir arşiv malzemesi olacağına dikkat çekmiştir.⁴⁹ Osmanlı tereke kayıtlarının, sanat tarihi alanında kullanılmasının önemine işaret eden sanat tarihçi ise, Prof. Ziya Kenan Bilici olmuştur. Bilici, Antalya ve çevresine ait 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen tereke kayıtlarındaki kullanım eşyalarından örnekler vermek suretiyle, kişi ve toplum ölçeğinde sosyo-kültürel tespitler yapılmasının ve yerel ya da bölgesel bir kullanma eşyası terminolojisinin oluşturulmasının imkân dahilinde olduğuna dikkati çekmiştir. Ayrıca, Osmanlı terekelerinin sağladığı veriler ışığında Geç Osmanlı dönemine ait kullanım eşyaları üzerine sistematik araştırmalar yapılmasının, bu eşyaların tüketim arkeolojisi bağlamında Osmanlı coğrafyasındaki dolaşımının ve Doğu Akdeniz'in Osmanlı çağı kültür tarihinin anlaşılmasına katkı sağlayacağına vurgu yapmıştır.⁵⁰

Osmanlı tereke kayıtlarında, vefat eden kişiye ait neredeyse en küçük eşyanın dahi kayıt altına alınmış olmasından dolayı, Osmanlı dönemine ait günlük kullanım eşyalarının çeşitliliğinin tespiti kayda değer şekilde mümkün olabilmektedir.⁵¹ Terekelerde geçen mutfak eşyaları çerçevesinde

Literatür Dergisi, VII/14, (2009), s. 559-570. Söz konusu makalede arşiv belgelerini esas alan sanat tarihi kapsamındaki pek çok yayının künyesi mevcuttur. Keşif ve tamir belgelerini esas alan mimari araştırmalar için bkn. dipnot.40. H. Çal'ın Kastamonu-Küre Kazası'nı kapsayan Hurufat Defterleri'nde geçen yapı türleri ve yerlerini tespit ettiği çalışması ile, Tapu Tahrir Defterleri ve Hurufat Defterleri kaynaklığında Ahlat'daki Türk Mimarisi'ni incelediği yayınları da burada not edilmelidir. Bkn. Halit Çal, "Tapu Tahrir Defterleri ve Hurufat Defterlerine Göre Ahlat'da Türk Mimarisi", *Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı*, Ankara, (2002); Halit Çal, "Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof. Dr. Zafer Bayburtlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, (2001).

⁴⁹ Yusuf Oğuzoğlu, "Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20-24 Mayıs 1985, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (1985). Kıymetli bilgiler içeren söz konusu çalışmadaki örneklemelerden makalemizde de faydalanılmıştır.

⁵⁰ Bkn. Z. K. Bilici, "Tüketim Arkeolojisi'nin Yazılı ve Maddi Kanıtları:", s. 1-4.

⁵¹ Bu türlü bir çeşitliliği yansıtan örnek terekeler için bkn. Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl", s. 49-64; Özlü, "Terekeler Işığında Göynük'te Konutlarda Mekân Düzenlemesi", s. 103-142.

düşündüğümüzde söz konusu kayıtlar Osmanlı mutfak kültürü hakkında kıymetli bilgiler sağlamaktadır. Mutfak eşyalarından sadece tabak ve kâse türü için düşünüldüğünde bile hem form hem fonksiyon açısından çeşitliliğin varlığı tespit edilebilmektedir. “Çorba kâsesi, pilav tabağı, çinkodan tas tabak, kapaklı çorba tası, sırça tabak, yeşil kâse tabak, beyaz çukur tabak, beyaz düz tabak, çiçekli pilâv tabağı, reçel tabağı, ufak yaldızlı salata tabak, Çimvari ufak kâse, kayık tabak, yayık kâse, kapaklı çanak takımı”⁵² sınırlı sayıda kayıt üzerinden tespit edebildiklerimizdir. Osmanlı’nın belirli bir döneminde terekelerde “sin” ye, sık rastlanması ise yemeklerin yerde oturarak yenildiğinin göstergesidir.⁵³ Mutfak eşyalarının; yemeğin hazırlanışı, sunumu, tüketimi aşamalarına göre tasnifi de terekeler üzerinden mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan, kimi mutfak malzemelerine sahip olmanın, kişilerin sosyo-ekonomik durumuyla ilişkili olduğu da, terekelerin yansıttığı bilgiler arasındadır. Establett ve Pascual’ın, Osmanlı döneminde kullanılan mutfak eşyalarıyla ilgili tespitlerine göre; yoksulların terekelerinde, yemek pişirmek için şart olan tencere ve tavaya her daim rastlanmakla beraber, “maşrapa, zabdîyya (tas), labâniyye (pilâv ya da yoğurt kâsesi), tâsa ve kâse” gibi daha lüks eşyalar gibi görünen mutfak malzemelerinin yer bulmadığı görülmüştür. Terekelerde rastlanan “kapaklı (ğatâ)” ve “kaplu (halk)” şeklinde, eşyanın tam olduğunu ifade tarifler ise, bu tip eşyalara sahip olmanın zenginlere yönelik bir ayrıcalık olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir.⁵⁴ Mutfak eşyalarının tanımlanmasında geçen bakır, gümüş, altın, emaye ibareleri, bu tür madenlerin Osmanlı el sanatlarındaki kullanım yaygınlığı hakkında fikir verici olabilmektedir. Bu tür malzemeler içinde, en fazla kullanılan maden çeşidinin bakır olduğuna işaret edilmelidir. Bakır malzemelerin, mensubu olunan sosyal sınıfa veya cinsiyete göre hem biçim hem de kıymet açısından farklılıklar içerdiğinin tereke evreni üzerinden tespit edilebildiği de belirtilmelidir. Nitekim, Establett ve Pascual’ın çalışma, 17-18. yüzyıl aralığına ait Şam terekelerindeki kıymetlendirmeler göz önünde bulundurularak, hali vakti yerinde olanların sahip olduğu bakır eşyaların, yoksullarınkine oranla parça başına daha pahalı olduğunu; ayrıca, bakır eşyaların erkeklere ait terekelerde daha sık rastlandığını ortaya koymuştur.⁵⁵

Osmanlı tereke belgelerinde, eşyaların belirli bir düzen gözetilerek ardı ardına veya kimi zaman grup halinde kaydedildiği dikkati çeken bir durumdur. Bu sıralamalar, eşyaların mekân içindeki yerlerini, muhafaza edilmiş şekillerini veya diğer eşyalarla ilişkilerini resmetmemize de imkân verebilmektedir.

⁵² Örnekler, Bilici, “Tüketim Arkeolojisi’nin Yazılı ve Maddi Kanıtları:” bildirisinden seçilmiştir.

⁵³ Bkn. Köstüklü, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, s. 879.

⁵⁴ Bkn. C. Establett – J. P. Pascual, “Şam’da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, s. 221-223.

⁵⁵ a.g.m., s. 209-227.

Örneğin, “*maden şamdan ma'a sim tabla*”,⁵⁶ “*sandık derununda lâmba camları*”,⁵⁷ “*kapaklı sepet derununda işirto takımı*”,⁵⁸ gibi tarifler veya “*kebir ayine ve lâmba ve konsol*”,⁵⁹ veya “*masa ve lâmba*”,⁶⁰ veya “*yarım konsol ve ayine ve lâmba ve beşli beyaz şamdan*”,⁶¹ veya “*konsol ve şamdan*”,⁶² veya “*kebir ayine ve konsol ve sürahi ve lâmba çift*”,⁶³ veya “*lâmba çift, lâmba altına koymak için ipekli çiçeklik*”,⁶⁴ gibi tanımlamalarda olduğu gibi, ardı ardına gelen eşya grupları; eşyaların mekân içindeki buldukları yerleri, birbiri ile ilişkilerini/birlikteliklerini yansıtarak, bu detayları hayal etmemize imkân verebilmektedir. Her ne kadar tereke listelerinde yer alan eşyaların evin hangi odasında bulunduğu açıkça belirtilmese de, genellikle odalara göre, sırayla listeye kaydedildiği bilinmektedir. Bu bağlamda, “*ma'a kapak nubas sahan ve kulaklı iki çorba tası ve tencere ve tava ve kandil ve tebsi ve sini ve leğen ve süzgeci ve kazan ve eski kilim parça ve Frenk kilimi ve bir takım ufak minderler*” şeklinde ard arda gelen eşya grubunun, evin mutfak mekânını; “*kebir halı ma'a mefruşat köşe minderleri, kırmızı hasırlı sandalye, orta masası, sarı mangal, avize lâmba*” veya “*hasırlı sandalye ve koltuk sandalye ve masa ve kanep ve köhne Frenk kilimi ve siyah sandalye ma'a kornize beyaz perde ve hasırlı koltuk ve asma lâmba*” şeklindeki eşya grubunun ise evin oturma odası/salon gibi mekânlarını yansıttığı anlaşılabilmektedir.⁶⁵

Tereke kayıtlarının ilk bölümünde, vefat eden kişinin ikâmet ettiği yer ile ilgili olarak (özellikle geç dönem terekelerinde) semt, mevki, sokak, mahalle gibi ayrıntıların belirtilmesi; ikinci bölümde ise, tasarrufların yer aldığı listelerde -

⁵⁶ Bayram Ürekli - Alpay Bizirlik, “Karaman Valisi Çelik Mehmet Paşa'nın Terekesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, Konya, (1994), s. 179-198.

⁵⁷ *Antalya Şer'iyye Sicili* (Ankara Milli Kütüphane), Mikrofilm: 4328/22, s. 83.

⁵⁸ *Yozgat Şer'iyye Sicili*, Mikrofilm: 17/19, s. 119.

⁵⁹ *Bursa Şer'iyye Sicili* (Ankara Milli Kütüphane), Mikrofilm: 3999/99, s. 107.

⁶⁰ *Bursa Şer'iyye Sicili* (Ankara Milli Kütüphane), Mikrofilm: 3999/99, s. 66.

⁶¹ Fatma Erbay, “H.1311-1314 (M.1893-1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu”, (yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2009), s. 151, 153.

⁶² *Bursa Şer'iyye Sicili* (Ankara Milli Kütüphane), Mikrofilm: 3999/99, 34. poz.

⁶³ F. Erbay, “H.1311-1314 (M.1893-1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu”, (yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2009), s. 306-311.

⁶⁴ *a.g.e.*, s. 381, 384.

⁶⁵ Örnekler; F. Erbay, “H.1311-1314 (M.1893-1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu” dan alınmıştır. Sabev, terekelerde yer alan eşyalardan hareketle evlerin mekânsal düzeninin az çok tespit edilebileceğini dile getirerek; İbrahim Müteferrika'ya ait M. 1747 tarihli tereke defterinden yola çıkarak, eşyaların kaydediliş sıraları ile geleneksel Osmanlı konut düzenleri arasında bağlantılar kurmuş ve İbrahim Müteferrika'nın evinin mekânsal düzenlenişi hakkında tahminlerde bulunmuştur. Bkn. O. Sabev, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, s. 260.

çoğu zaman detaylı ve çevresindeki diğer, muhtemelen bilindik yapılarla- birlikte tarif edilen gayrimenkuller, Osmanlı çağının kentsel mekânı, kentin fiziksel strüktürü ve konut mimarisine ait ipuçlarının elde edilmesine de imkân veren yönüyle, üzerinde çalışılmayı bekleyen büyük bir araştırma alanıdır. “Bir miktar havlu ve ardında bir miktar bahçe ve içeride üç ev ve bir miktar ahır ve bir miktar havlu” veya “Gök Veli Tekyesi’ne muttasıl (bitişik) bir habbaz dükkânı (ekmek dükkânı)”⁶⁶ veya “Hamam kurbunda (yakınında) vaki bir habbaz dükkânı” veya “Çarşuda vaki bir belvacı dükkânı”⁶⁷ veya “Çukur Değirmen kurbunda vaki bir kat’a bahçe”⁶⁸ veya “Kaymak Bahçesi demekle maruf bir bahçe”⁶⁹ veya “Mustafa Bey Değirmeni demekle maruf bir değirmen”⁷⁰ veya “Antalya Aşık Doğan Mahallesi’nde bir hane”⁷¹ veya “Kumluca’da zemini dükkân fevkani üç odalı bir bab hane”⁷² gibi daha da çoğaltılabilecek örnekler bizim tespit edebildiğimiz, bu bağlamda dikkati çeken ifadelerdir.

Terekelerde geçen “halı, kilim, kebe” gibi eşyalar dokumacılık sanatı/zanaatı ile ilgili olarak ipuçları sağlayıcıdır. Örneğin, “kemba halı (ipek), divan halısı, büyük-orta-küçük halı, hamam halısı, nefli-laciverdi-sürmai-beyaz-kara-kırmızı kebe, tiftik- kıl kebe” şeklinde sınırlı sayıdaki ifadelerde olduğu gibi, dokuma türü eşyalardaki çeşitlemeyi görmek mümkün olabilmektedir. Bu tarz dokumalar göçebe Türk yaşantısının parçası olarak gelenekselin devamlılığını yansıtan üretimler olarak da tespite değerlidir. Terekelerde geçen ziynet eşyaları ise Osmanlı kuyumculuk ve maden sanatı ile ilgili veriler olmaları yanında statü göstergesi objeler olarak da değerlendirilebilirler. Sadece bilezik olarak bile “acem, altın, altın bukağı, altın burma, altın cebe, altın-ı Kıbrıs, altın-ı Tahta, gevheri, gümüş, sim-i çingene, sim-i tabta, tel bilezik” çeşitlere rastlanabilirken⁷³, “üç sıra pırlanta ile müzeyyen kebribar takımı, elmaslı marpuç takım, altın takımlı kebir dâneli inci teşbih, kebir taşlı zümürüt yüzük, kebir ve sagır yâhut yüzük, kebir daneli inci, hürde pırlanta hasır örgüsü altın enfiye kutusu, etrafı elmaslı mineli çâr kûşe altın enfiye kutusu, penbe mineli üzeri iki zıhlı elmaslı beyazı altın enfiye kutusu, câbecâ yeşil mineli altın enfiye kutusu, çâr kûşe siyah mineli sade altın enfiye kutusu, altın takımlı minekârî dârbîn, altın mineli çifte zarflı çalar saat”⁷⁴ gibi

⁶⁶ Oğuzoğlu, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri”, s. 3.

⁶⁷ a.g.m., s. 3.

⁶⁸ a.g.m., s. 3.

⁶⁹ a.g.m., s. 3.

⁷⁰ a.g.m., s. 3.

⁷¹ Antalya Şer’iyye Sicili (Finike), (Ankara Milli Kütüphane), Mikrofilm No: 4405, s. 129-130.

⁷² a.g.e., s. 129-130.

⁷³ Oğuzoğlu, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri”, s. 2.

⁷⁴ Bkn. Kenan Yıldız, “Sanatkâr Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: Esad Muhlis Paşa’nın Terekesi”, *Yavuz Argat Armağanı* (yay. haz. Mustafa Birol Ülker), İstanbul, (2010), s. 228-229.

örneklerden, hem mücevheratta hem diğer kullanım eşyalarında süsleme olarak kullanılan değerli taşlar ve işçilikleri hakkında fikir sahibi olunabilmektedir.

Terekelerdeki verilere, Osmanlı dönemi giyim-kuşam gelenekleri çerçevesinde baktığımızda ise, belirli bir şehirde olduğu gibi şehirler arasında da renk ve biçim olarak farklı tarzların olabildiği tespit edilebilmektedir. Örneğin, bir üst giysisi olan *kaftan*'ın, 18. yüzyıl Bursa tereke kayıtlarında “*darayi, darçını, devetiyü atlas, dolama, erguvani, fındıki atlas, güngüni atlas, hâre, inayet, inci çaprastlı mai atlas, iplik alacası, jengari atlas, kemba, Keşan alacası, kırmızı atlas, uzun yenli, kırmızı bağdadi, beyaz, fındıki inayet, mai atlas, mai kutnu, muhayyeri Rüstemi, sincabi inayet, yeşil kadife, darayi küçük, mai bağdadi kutni, mai kemba, mısri alaca, mor bağdadi, muhayyer penbe, şarabi bağdadi, nefli bağdadi, nefli bağdadi kutni, nebatı, patlucani inayet, sarı atlas*” gibi değişik renk ve biçimlerde tanımlandığı görülmektedir.⁷⁵

Kesme adı verilen işleme tarzının “*Al çuba üzerine sırma işleme kesme, mai kunduz sırma işleme kesme, mor hare üzerine Frank-pesed işleme sırma kesme, kırmızı çuba üzerine işleme sırma kesme, gülgünü diba kesme, siyah kadife üzerine sırma işleme kesme, laciverd kunduz üzerine sırma işleme kesme, sırma işleme Frenk kesmesi, şerit müstamel çuba kesme*” isimleriyle çeşitlerini tespit edebilmek ise, Türk/Türkiye el sanatları bağlamında yorumlanabilecek verilerdendir.⁷⁶

Mobilya türü eşyalardan olarak, Osmanlı dönemi geleneksel ev eşyalarından biri olan *iskemle*'nin, en erken 16. yüzyıla ait bir terekede rastlanmış olması yanında, “*taâm iskemlesi/sofra iskemlesi, boşâb/hoşaf iskemlesi, şamdan iskemlesi, çiçek iskemlesi, mum iskemlesi, Frenk iskemlesi, sigara iskemlesi*” şeklinde çeşitlendiği de kimi terekeler üzerinden tespit edilebilmektedir.⁷⁷

Osmanlı döneminde kullanılan silahların, çeşitleri ve süslemeleri hakkında da tereke kayıtları üzerinden bilgi edinebilmekteyiz. “*Filinta tüfengi, iki namlulu filinta, piştov tüfengi, iki namlu tüfengi, kalkan-deş, beyaz kabzalı sim gaddare, balgamî kabzalı kadife gılaşlı sim gaddare, gergedan kabzalı kadife gılaşlı gaddare, balgamî kabzalı altın kakmalı kılıç, siyah kabzalı simli kılıç, siyah kabzalı pirinç balçığı kılıç, pirinç kabzalı sagir meç (kılıç), mercanlı dağlı tüfengi, şeshane tüfengi, altın takımlı tüfenk, dağ tüfengi, Emrûdî filinta tüfenk, sarı Daniska kâri tüfenk, Macar tüfenk, Bahçesaray tüfenk, Dağıstan tüfenk, sim Çavuş tüfengi, müsta'mel kâvsale palaska, eczalı çifte tüfenk, çifte lüleli tüfenk, savadlı kakma, Erzurum kâri tabanca*” gibi örnekler bizim sadece tek

⁷⁵ Bkn. Oğuzoğlu, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri”, s. 2.

⁷⁶ Bkn. Meryem Kaçan Erdoğan, “Mülteci Bir Macar Prensi ve Terekesi Rakoczi Jozsef”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs 2011), 23, s. 93.

⁷⁷ Örnekler için bkn. F. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)”, s. 261, 267, 323, 372.

bir terekede rastladıklarımızdır.⁷⁸ Terekelerde rastladığımız “*savadlı Tifliskâri seyf bendi, mor kadife üzerine sırmalı seyf bendi, güvez seyf bendi, Çerkezî seyf bendi, kulabdan seyf bendi, kulabdan sade seyf bendi, sim takımlı seyf bendi, güvez gaytan seyf bendi, sim donatmalı siyah gaytan seyf bendi*”⁷⁹ gibi örnekler, bir askeri giyim-kuşam unsurundaki çeşitlilik yanında kullanılan işleme tekniklerini görmemiz açısından el sanatları bağlamında değerlendirilecek verilerdendir.

Osmanlı çağı maddi kültür dünyasında tarihsel süreçte yaşanan değişimlerin tespitiyle ilgili olarak, sanat tarihinde bugüne kadarki eğilim, yaşanan değişimlerin Osmanlı topraklarına seyahat etmiş Avrupalı gezginlerin, bürokratların, askerlerin, elçilerin anı ve notları gibi birincil kaynaklar üzerinden takip ve tespit etmek şeklinde olmuştur. Oysa, Osmanlı tereke kayıtları, yaşam tarzı ve gündelik hayatta kullanılan eşyalardaki değişim ve çeşitlenmeyi, bireysel veya toplumsal ölçekte yansıtan “yerel/yerli” birincil kaynaklar olarak değerlendirilmesi gereken belgelerdir. Geç Osmanlı döneminde; *sini sofranın yerini masanın alması, çatal bıçak gibi mutfak araçlarının kullanılmaya başlanması, Bohemya/Saksonya imalâtı cam eşyaların veya Avrupa imalâtı porselen yemek ve servis takımlarının yaygınlaşması* gibi mutfak kültüründe yaşanan belli başlı değişimler veya; *koltuk, kanep, sandalye, karyola, konsol, yazı masası, lâmba, avize lâmba, büyük boy ayna, saat, piyano* gibi Batılı ve aynı zamanda statü göstergesi objeler olarak öne çıkan ev eşyaları, veya; *pantolon, Frenk gömleği, palt, ayakkabı* vb. gibi giyim-kuşamdaki kimi değişim ve dönüşümler terekeler üzerinden takip edilebilmektedir.⁸⁰ Diğer taraftan, Batı tarzı bu değişim ve dönüşümlerin ilk defa/en erken hangi tarihte yaşandığı, toplumsal gruplar içinde ne ölçüde yaygınlık kazandığı konularında da terekeler üzerinden fikir sahibi olunabilmektedir. Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul örneğinde, yaşam mekânlarının alafranga mobilya takımlarıyla düzenlenmesinin Müslümanlar arasında ilk olarak askeri zümrede görüldüğü tespiti, İstanbul’da hem reaya hem de askeri sınıftan kişilerin evlerinde Batı mobilyasının 1863-64 ve 1873-74 yıllarında sayı ve çeşit olarak arttığı, Batılı bir mobilya olan sandalye’ye sıradan Müslümanların terekelerinde en erken 1840 tarihiyle rastlandığı tespitleri Osmanlı dönemi tereke kayıtları üzerinden ulaşılabilmüş verilerdendir.⁸¹ Osmanlı dönemi İstanbul’unda çatal-bıçak kullanımına (*sim çatal bıçak, sim kaşık çatal*)

⁷⁸ Örnekler için bkn. K. Erdoğan, “Mülteci Bir Macar Prensi ve Terekesi Rakoczi Jozsef”, s. 94; K. Yıldız, “Sanatkâr Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: Esad Muhlis Paşa’nın Terekesi”, s. 231, 232, 240, 242.

⁷⁹ Örnekler, a.g.m., s. 240-241’den alınmıştır.

⁸⁰ Batılılaşma/Modernleşme sürecinde Osmanlı gündelik yaşamına giren Batılı kullanım eşyaları hakkında bk. İlbeyi Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul, 2006; İlbeyi Özer, *Batılılaşma ya da Batılılaşma*, Truva Yayınları, Yayın No: 117, İstanbul, 2005.

⁸¹ Bkn. F. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)”, s. 373.

gayrimüslim terekelerinde en erken 1749 tarihiyle; Müslüman terekelerinde ise 1844-1845 tarihiyle rastlandığını yine terekelerin sağladığı veriler ışığında öğrenebilmekteyiz.⁸² F. Bozkurt'un, "19. yüzyılın ortalarına kadar başkentli elitlerin yaşam mekânları olan *sabihane* ve *konakların döşemesinde dahi, halı tabir edilen büyük ebatlara sahip dokumalar kullanılmamıştır*"⁸³ tespiti de tereke kayıtlarının bu bağlamda sağladığı verilerden olarak dikkat çekicidir.

Tereke kayıtlarının tarafımızca, arşiv arkeoloji yöntemi çerçevesinde ele alındığı tez araştırmamızda da bu bağlamda dikkat çekici tespitlere ulaşılmıştır. 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadarki döneme tarihlenen, muhtelif (Antalya, Bursa, Elazığ, İzmir ve Yozgat) Osmanlı idarelerine ait tereke kayıtları taranarak bu kayıtlardaki *lâmba* sözcüğüyle Osmanlı literatürüne girmiş ithal aydınlatma eşyaları tespit edilmiştir.⁸⁴ Çalışmamız kapsamındaki veriler ışığında; yeni bir aydınlatma teknolojisine karşılık gelen bu ithal aydınlatma eşyasına, en erken olarak Antalya tereke kayıtlarındaki bir Müslüman terekesinde, 1854 tarihiyle rastlanmıştır. İthal lâmbaların, *masa lâmbası*, *konsol lâmbası*, *el lâmbası*, *avize lâmba*, *idare lâmbası*, *duvar lâmbası*, *ayaklı lâmba* türlerinde olmak üzere çeşitlendiği ve çoğunluğunun petrol türevi olarak yaygınlaşan gazyağı yakıtı ile kullandığı da terekeler üzerinden tespit edilebilen bilgilerdendir. İncelediğimiz terekelerde geçen lâmbaların tanımlanmasındaki ayrıntılara dikkat edildiğinde, bunların Avrupa'da konsol/ziyafet lâmbası (*banquet lamp*), sütun lâmba (*column lamp*), çalışma/kütüphane lâmbası veya koloniyal lâmba (*colonial lamp*) şeklinde adlandırılan modellere karşılık gelebildikleri de dikkati çekmiştir. Ayrıca, terekesinde lâmba aydınlatmasına rastlanan kişilerin çoğunluğunun, alım gücü yüksek üst sınıftan ve orta sınıftan olmaları da, Osmanlı'da Batı tarzı eşyaları

⁸² Bkn. Fatih Bozkurt, "Sofrada Çatal-Bıçak Kullanımı Yahut Osmanlı Sofra Âdâbının Değişimi", *Kültürümüzde Âdâb-ı Muâşeret*, Hazırlayan: Azmi Özcan, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, (2015), s. 30-32.

⁸³ Bkn. F. Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)", s. 372.

⁸⁴ Günümüz müzelerindeki ithal lâmba örnekleriyle de somutlaştırmaya gidilen çalışmamızda, şekilsel bir yaklaşımın ötesinde söz konusu kullanım eşyasının tüketim arkeolojisi kapsamında Osmanlı'nın hangi toplumsal tabakalarında ve ne ölçüde yaygınlık kazandığı sorularına cevap aranarak sosyal ve kültürel değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, menşeleri belirlenen ve tarihlendirmeleri yapılan müze örneklerimiz üzerinden, Osmanlı ile Avrupa arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında da değerlendirilmelere de gidilmiştir. Bkn. Özlem Oral, "Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İthal İç Mekân Aydınlatma Eşyaları: 19. Yüzyılın Ortalarından 20. Yüzyılın Başlarına Geç Osmanlı İç Mekân Aydınlatmasının Sosyal ve Kültürel Tarihine Yönelik Mukayeseli Bir Etüt", (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2016).

kullanan toplum kesimi ile ilgili ulaşılan sosyo-ekonomik bağlamdaki bir sonuç olmuştur.⁸⁵

Osmanlı terekeleri ile ilgili belirtilmesi gereken önemli bir özellik, *zengin/üst* sınıftan insanlar yanında *reaya/halk/köylü* veya *esnaf/orta* sınıftan insanların da yaşamlarına ışık tutan çok sayıda kayıt içeriyor olmalarıdır. Osmanlı sosyal ve kültürel hayatının, genellikle, saray ve yakın çevresini içine alan yüksek sınıfın faaliyetleri üzerinden okunup, yazıldığı düşünüldüğünde, tereke belgeleri, daha alt düzeydeki toplumsal tabakaların tarihlerinin de yazılması bağlamında zengin bir veri tabanıdır.

Sonuç:

Makalemizde, Osmanlı tereke kayıtlarının genel özellikleri belirtilerek, bu kaynakların, Osmanlı çağı maddi kültür dünyasının ortaya konulmasına yönelik olarak, tarafımızca *arşiv arkeolojisi* olarak tabir ettiğimiz yöntemle kullanıldığı kimi çalışmalara vurgu yapılmıştır. Ardından, tereke evreninden seçilmiş veriler ışığında örneklendirmeler yapılarak, söz konusu belgelerin sanat tarihi kapsamına giren konular yönünden de barındırdığı potansiyele dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

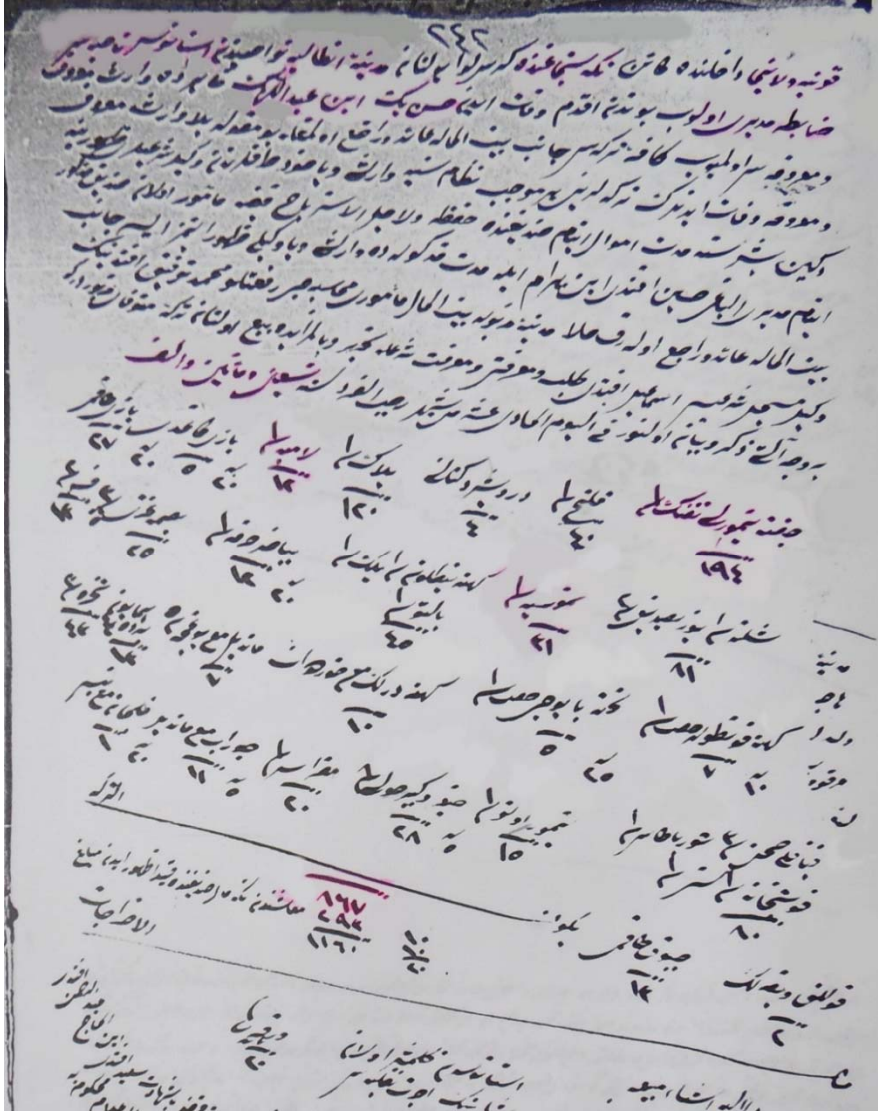
Sonuç olarak, Osmanlı çağı maddi kültür araştırmaları açısından birincil “yerli” arşiv niteliğinde olan Osmanlı tereke kayıtları, Türk/Türkiye Sanatı tarihi araştırmalarına ışık tutacak potansiyele sahip olmaları yönüyle sanat tarihi disiplini ve sanat tarihçilerce de değerlendirilmesi gereken yazılı arşiv kaynakları olarak durmaktadır. Barındırdıkları zengin kültürel verilerin, mekân ve zaman sınırlandırmasına gidilerek, bölgesel veya tarihsel olarak mukayeseler yapılarak veya yazılı verilerin maddi kanıtlarla buluşturulması şeklinde ele alınarak yürütülmesi, Osmanlı çağı sosyal ve kültürel hayatının yazılmasına yönelik araştırmalar dizisine sanat tarihi/sanat tarihçi bakış açısıyla farklı boyutlar katacaktır.⁸⁶

⁸⁵ Bkn. Ö. Oral, “Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İthal İç Mekân Aydınlatma Eşyaları:”, s. 105-133.

⁸⁶ Örnek çalışma için bkn. Ö. Oral, “Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İthal İç Mekân Aydınlatma Eşyaları:”, 2016.

Osmanlı maddi kültür dünyasının araştırılmasında, tereke kayıtları yanında, siciller içinde yer alan *esya satışı, hibe, neyf-i mülk ve mefkud* kayıtları ile teşrifat defterleri gibi tören ve teşrifat uygulamalarına dair arşiv belgeleri de, sanat tarihi araştırmalarında değerlendirilmeyi bekleyen kaynaklar olarak durmaktadır. Sicillerdeki ev satışı, hibe, neyf-i mülk, mefkud kayıtları hakkında bilgi için bkn. F. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)”, s. 10-32. Osmanlı dönemi merasim ve teşrifat uygulamalarıyla ilgili kaynakların ve araştırmaların yer aldığı ve bu kaynakların şehir tarihi, şehirlerin fiziksel mekânları (sokaklar, ibadethaneler, saraylar vs), kültürel hayat, giyim-kuşam, süslenme zevk ve modasını yansıtmaları yönüyle değerlendirilmesi

Resim.2:

1854 Tarihli Bir Tereke Kaydı (Antalya Şer'iyye Sicili-Ankara Milli Kütüphane)

KAYNAKÇA :**Arşiv Belgeleri :**

Antalya Şer'iyye Sicilleri, Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm no: 4328, 4338, 4405.

Bursa Şer'iyye Sicilleri, Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm no: 3999, 3852.

Yozgat Şer'iyye Sicilleri, Ankara Milli Kütüphane, Mikrofilm no: 17.

Kitaplar – Makaleler – Tezler :

Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989.

Artan, Tülay, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, (Editör: Tülay Artan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 53, (1998), s. 49-64.

ATÇEKEN, Zeki, "Konya Şer'iyye Sicil Kayıtlarına Göre Sahib-Ata Külliyesi'nin Osmanlılar Zamanında Tamirleri ve Caminin Bazı Bilinmeyen Yönleri", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, (1992), s. 101-109.

BARCAN, Ömer Lütfü, "Edirne Askeri Kassamı'na ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, 5-6, Ankara, (1966), s. 1-479.

BİLİCİ, Ziya Kenan, "Tüketim Arkeolojisi'nin Yazılı ve Maddi Kanıtları: Osmanlı Çağında Seramik Eşyanın Akdeniz'deki Dolaşımı Üzerine Bazı Düşünceler", *Mediterra 2011-Uluslararası Katılımlı Akdeniz'de Seramik Kültürü Sempozyumu* (14-16 Kasım 2011, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Antalya)'nda sunulan bildiri, s. 1-4.

BOZKURT, Fatih, " Sofrada Çatal-Bıçak Kullanımı Yahut Osmanlı Sofra Âdabının Değişimi", *Kültürümüzde Âdab-ı Muâşeret*, Hazırlayan: Azmi Özcan, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, (2015), s. 27-38.

BOZKURT, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875)*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2011).

CAN, Selman, "Sanat Tarihinin Yazma ve Arşiv Kaynakları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VII/14, (2009), s. 559-570.

CANBAKAL, Hülya, "Barkan'dan Bu Yana Tereke Çalışmaları", *Vefatının 30. Yıldönümünde Ö. L. Barkan: Türkiye Taribçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, İstanbul, (2011), s. 1-7.

CLAYER, Nathalie, "Bir Cerrahi Menakibnâmesine Göre 18. ve 19. Yüzyıllarda Bir İstanbul Tekkesinde Yaşam", *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi*

- Kültüründe Yemek ve Barınak*), Editörler: Suraiya Faroqhi - Christoph K. Neumann, İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 249-265.
- ÇAL, Halit, “Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, (2001), s. 125-166.
- ÇAL Halit, “Tapu Tahrir Defterleri ve Hurufat Defterlerine Göre Ahlat’da Türk Mimarisi”, *Prof. Dr. Halük Karamağaralı Armağanı*, Ankara, 2002.
- ÇAYCI, Ahmet, “Arşiv Kayıtlarına Göre Konya Mahkeme Hamamı (Hamam-ı Cedit, Yeni Hamam)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Konya, (2004), s. 153-177
- DENİZ, Mazlum, *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Onarımlar*, İstanbul Araştırma Enstitüsü, 2011.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1962.
- ER, İlker: “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/21, (Haziran 2009), s. 368-376.
- ERBAY, Fatma: *H. 1311-1314 (M. 1893-1896) Tarihi (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (2009).
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Mülteci Bir Macar Prensi ve Terekesi Rakoczi Jozsef”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, (Mayıs 2011), 23, s. 81-102.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Osmanlı İstanbul’unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar”, *TALİD*, 8, (2010), s. 131-148.
- ESTABLETT, Colette – PASCUAL, Jean Paul, “Şam’da 17. Yüzyıl Sonu Ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak)*, Editörler: Suraiya Faroqhi - Christoph K. Neumann, İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 209-210.
- ESTABLETT, Colette – PASCUAL, Jean Paul, *Des tissus et des homes: Damas, vers 1700*, Institut Français du Proche-Orient, Damas, 2005.
- FAROQHI, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, (Çeviren: Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- FAROQHI, Suraiya – NEUMANN, K. Christoph, (edt.) *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- FAROQHI, Suraiya, “18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransa’nın Temsili: Mora’da Zengin Bir Fransız Hanesi”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak)*, (Editörler: Suraiya Faroqhi - Christoph K. Neumann), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 289-306.
- GÖÇEK, Fatma Müge, *Rise Of Bourgeoisie Demise Of Empire (Ottoman Westernization and Social Change)*, Oxford University Press, Oxford- New York, 1996.

- KAFADAR, Cemal, *Kim Varmış Biz Buradan Yoğ İken (Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun)*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- KÖSE, Fatih, “Arşiv Belgelerine Göre Nur-u Osmaniye Camii İnşası, Tamirleri ve Onarımları”, *Vakıf Restorasyon Yılığ*, 5, (2012), s. 26-41.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, *Osmanlı'nın 700. Yılında Muğla Sempozyumu* (Muğla Üniversitesi, 6-7 Mayıs 1999)'nda sunulan bildiri, s. 873-874.
- KURT, Yılmaz, “Tapu ve Kadastro Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Önemi”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, I, Ankara, (2013), s. 16-20.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “1251 H. 1835 Tarihli Mevlâna Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/2, (Mayıs 1996), s. 181-206.
- LAJOS, Fekete, “16. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, *Belleten*, XLIII/170, Aynı basım, (Ankara, 1979), s. 457-480.
- MADEN, Fahri, “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 17/55, (Yaz 2010), s. 311-324.
- METİN, Rafet, “Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9/1, (Winter 2014), Ankara, pp. 357-366.
- METİN, Rafet, “Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Gebze (Gekbuza) de Sosyal Hayata Dair Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 26, (Bahar 2013) (*The Journal of International Social Research*, Volume: 6, Issue: 26, (Spring 2013), s. 362-374.
- MISTANOĞLU, Nurhan, “1855-1857 Yılları Arasında Isparta'da Fiyatlar ve Mal Varlığı Durumu (187 No'lu Isparta Şer'iye Sicili'ne Göre)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, Isparta, (Aralık 2008), s. 23-52.
- MUŞMAL, Hüseyin - ÇETİNASLAN, Mustafa, “Birkaç Keşif Defteri Işığında Kapı Camii'nin İnşa Süreci ve Mimari Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, (Kış 2009), s. 446-480
- NEUMANN, K. Christoph, “Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8, İstanbul, (Bahar 2009), s. 7-47.
- NEUMANN, K. Christoph, “18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharat”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak)*, (Editörler: Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), Kitap Yayınevi, İstanbul, (2006), s. 149-184.

- OĞUZ, Gülser, “Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/1, Ankara, (Winter 2014), pp. 409-426.
- OĞUZOĞLU, Yusuf - BİLİCİ, Z. Kenan - UYSAL, A. Osman, “Bazı Belgelere Göre 17. Yüzyılda Konya Alaaddin Camii’nde Yapılan Onarımlar”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, (1987), s. 77-126.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri”, *T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü III. Araştırma Sonuçları*, 20-24 Mayıs 1985, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (1985), s. 1-4.
- ORAL, Özlem, *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İthal İç Mekân Aydınlatma Eşyaları: 19. Yüzyılın Ortalarından 20. Yüzyılın Başlarına Geç Osmanlı İç Mekân Aydınlatmasının Sosyal ve Kültürel Tarihine Yönelik Mukayeseli Bir Etüt*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2016).
- ÖZDEĞER, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, (1988).
- ÖZER, İlbeyi, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZER, İlbeyi, *Batılılaşma ya da Batılılaşma*, Truva Yayınları, Yayın No: 117, İstanbul, 2005.
- ÖZLÜ, Zeynel, “Terekeler Işığında Göynük’te Konutlarda Mekân Düzenlemesi”, *Türk Diniyası Araştırmaları*, 163, (Temmuz-Ağustos 2006), s. 103-142.
- ÖZTÜRK, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tablû)*, OSAV, İstanbul, 1995.
- SABEV, Orlin, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, I, Ankara, (2013), s. 259-272.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Eski Mutfak Kültürümüzün Kaynakları”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (Editörler: Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 55-109.
- SAMANCI, Özge, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme-İçme Alışkanlıkları”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (Editörler: Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 185-207.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, 13. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.
- TANYELİ, Uğur, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16-18. yüzyıl)”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak)*, (Editörler: Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 333-349.

- ÜREKLİ, Bayram, “Mevlâna Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı'na Dair Bir Kayıt”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 7-8, (1992-1993), s. 187-196.
- ÜREKLİ, Bayram – BİZBİRLİK, Alpay, “Karaman Valisi Çelik Mehmet Paşa'nın Terekesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, Konya, (1994), s. 175-220.
- ÜSTÜN, Ayşe, “Osmanlı Arşivi'ndeki Cami ve Türbe Tamirâtı ile İlgili Birkaç Belge”, *Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu*, 1, (1999), Anlara, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu, Ankara, 2000, s. 161-169
- YAVAŞ, Doğan, “Bursa Ulu Camii'nin Geçirdiği Tamirler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/7, (2009), s. 217-236.
- YAVAŞ, Doğan, “Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/13, (2007), s. 437-448.
- YERASIMOS, Stefanos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur (Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak)*, (Editörler: Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2006), s. 307-332.
- YILDIZ, Kenan, “Sanatkâr Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: Esad Muhlis Paşa'nın Terekesi”, *Yavuz Argat Armağanı* (yay haz. Mustafa Birol Ülker), İstanbul, (2010), s. 209-264.